

שבעות קליריות ללילי פסחים על פי ימות השבוע

שולמית אליצור

א

גילוי הגניזה הקהירית הביא למהפכה בתפישת מקומו של הפיוט בעולמם של בני ארץ ישראל הקדומים. שעה שבמנהגי הקהילות השונות המתועדים במחזורים האירופיים הובאו בדרך כלל פיוטים קבועים לכל חג, הוכיחו ממצאי הגניזה שבארץ ישראל, מכורתו של הפיוט, לא הייתה כל קביעות כזאת, ולהפך – המתפללים ביקשו לראות את הפיוטים כשהם מתחדשים ומתחלפים שוב ושוב.¹ הפייטנים נתבעו אפוא לכאורה לכתוב לכבוד כל חג ולכל שבת מצוינת מערכת פיוטים חדשה, ולא לשוב ולהשתמש בפיוטים שעייטרו בהם את תפילות אותם ימים בשנים הקודמות.² דרישה זו הייתה מלווה בציפייה להפתעות ולחידושים, והציבה אתגר לא פשוט בפני הפייטנים. תוכניהם של הפיוטים לחגים היו מזומנים לפייטנים בלא קושי: ענייני הימים סיפקו חומר רב לדיון. בחג הפסח, שעניינו המרכזי – יציאת מצרים – מסופר בהרחבה בתורה שבכתב ושבעל־פה, וגם הלכותיו ומנהגיו מרובים מאוד, מצאו הפייטנים כר נרחב של נושאים לעסוק בהם: שעבוד וגאולה, מכת בכורות ויציאת מצרים, גאולה בעבר וגאולה לעתיד, איסור חמץ, מצוות פסח, מצה ומרור, קריאת ההלל, מנהגי ליל הסדר ועוד ועוד. דומה לכאורה שנושאים אלה אי אפשר להם שיתמצו.

* תודתי העמוקה נתונה לד"ר מיכאל רנד, שבדק גם הוא את כתבי היד וסייעני בהגהת נוסח היסוד ושינויי הנוסח של השבעות ללילי שלישי, ואף היה הראשון ששחזר את השבעות לליל חמישי מתוך מקורותיה וערך רישום ראשוני של שינויי הנוסח שלה. החומר המתפרסם במאמר עתיד לראות אור במהדורת פיוטי הקלירי לשלוש רגלים, שאנו שוקדים עליה יחדיו במסגרת פרויקט מחקר של הקרן הלאומית הישראלית למדע מס' 93/13.

1 עמד לראשונה על עניין זה מ' זולאי, "בין כתלי המכון לחקר השירה העברית", עלי עין: מנחת דברים לש"ז שוקן אחרי מלאת לו שבעים שנה, ירושלים תש"ח-תשי"ב, עמ' 108-109 (=מ') זולאי, ארץ-ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 65-66. וראה ביתר הרחבה ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 54-57.

2 מובן מאליו שניסוח זה קיצוני: אין שום ספק שפייטנים חזרו והשתמשו ביצירותיהם יותר מפעם אחת, ועצם העתקת היצירות ושימורן לדורות יוכיחו (ראה ש' אליצור, "שירה ופיוט בגניזה: תהליכי הישרדות וקנוניזציה של טקסטים א־קנוניים", בתוך מ' בן-ששון ואחרים [עורכים], הקנון הסמוי מן העין: חקרי קנון וגניזה, ירושלים תשע"א, עמ' 234-258). על שימוש חוזר של פייטנים ביצירותיהם תוך עיבודן ושינוין ראה במסוכם אצל ש' אליצור, "עיבודי פיוטים בגניזה הקהירית", פעמים 78 (חורף תשנ"ט), עמ' 103 הערה 8. אבל ברור גם שפייטנים כתבו כמה וכמה יצירות לאותו מעמד עצמו, וביקשו אפוא לחדש ולא לחזור על עצמם שנה אחר שנה.

אבל הפיוטים הנדפסים כאן מגלים לנו שהפייטנים ביקשו "לרענן" מכיוון מפתיע אפילו את ענייני ליל הסדר. חשיבותם הגדולה של הפיוטים, לכך מהיותם יצירות קליריות המשוחזרות כאן לראשונה, היא בתרומתם להבנת תהליך זה של חיבור פיוטים וחידושם המתמיד.

ב

השבעות לליל הפסח³ שזוהו בין קטעי הגניזה הקהירית כחלק ממורשתו של ר' אלעזר בירבי קליר ממחישות היטב את האמור כאן: ניתן לייחס לקלירי במידה זו או אחרת של ביטחון⁴ כשלוש-עשרה שבעות שונות, כולן ללילה הראשון של חג הפסח. ברור אפוא, כפי שצינו קודם, שהקלירי לא חזר מדי שנה על אותה שבעתא עצמה, וכתב יצירות חדשות פעם אחר פעם.

בין השבעות הללו אנו מוצאים רק שתיים המיועדות לליל הסדר בסתם,⁵ ללא כל ציון או ייחוד; מיעוטן היחסי מפתיע, משום שלילה חשוב זה בדין היה שיצוין בפני עצמו. שבעות אחרות נכתבו לכבוד לילי פסחים שנוספה בהם עוד קדושה: כאשר חל החג בשבת, מציין הקלירי בהבלטה את צירוף שתי הקדושות; וארבע מהשבעות לליל פסח שבמורשתו נועדו לפסח שחל בשבת.⁶ גם כאשר הפסח חל

3 השבעות נועדו לפייט את תפילת העמידה בת שבע הברכות בשבתות וחגים (להוציא עמידות שחרית, שבה נאמרה קדושה והן עוטרו בקדושתאות); ראה פליישר, שירת הקודש (לעיל הערה 1), עמ' 182-196. בחגים ובשבתות מצוינות נכתבו שבעות גם לעמידה של ערבית, אף על פי שבדרך כלל אין בה חזרת הש"ץ. בחגים הוחלפה החטיבה הרביעית של השבעתא, המפייטת את ברכת קדושת היום, בקטע חריג בתבניתו ומקיף מיתר חטיבות השבעות. קטע זה מכונה גוף, והוא נועד לפייט את פסוקי היום ששולבו בכרכה זו בנוסח התפילה של בני ארץ ישראל הקדומים; ראה פליישר, שם, עמ' 194-195, וכן הנ"ל, תפילה ומנהגי תפילה ארץ-ישראליים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 102-118. מעתיקים מאוחרים השמיטו לעתים את קטעי הגוף שבשבעות החג, והותירו רק את החטיבות המפייטות את שש ברכות העמידה הקבועות. כפי שנראה בהמשך, הדבר קרה גם בחלק מההעקות של השבעות המתפרסמות כאן.

4 הייחוס סומך בדרך כלל על החתימה הקלירית האופיינית אלעזר הודיה, או על ייחוס הפיוט בכותרת לר' אלעזר, ייחוס הבא בקטעי גניזה רבים בראש פיוטים קליריים. ייחוסן של שבעות החתומות אלעזר בלבד פחות בטוח, אך הוא מחוזק לעתים על ידי סגנון הפיוטים, לשונם או תוכנם.

5 הבולטת שבהן היא השבעתא המפוארת "ליל אשר לאב הוחץ" שנדפסה אצל ש' אליצור, "סדרי פסוקים בפיוטים ובתפילות ישראל", גזי קדם ה (תשס"ט), עמ' 9-63 (פיוטנו נדפס שם, בעמ' 28-41). עליה אפשר להוסיף את השבעתא "ליל אשר הוא שימורים לדורות", שנשמרה בכ"י קמברידג' T-S NS 108.22 ובראשה הכותרת "[...] לפסח דר' אלעזר", האופיינית לפיוטים קליריים. השבעתא מועתקת שם בלא הגוף, ושרדו ממנה רק ארבע חטיבות החתומות אלעזר.

6 שבעות אלה הן: "חסד אומצו בו נפושם מלחץ", שהדפיס ע' פליישר, "מבנים סטרופיים מעין אזורים בפיוט הקדום", הספרות ב (תש"ל), עמ' 213-215; נדפס שנית בספרו השירה העברית

במוצאי שבת ראוי האירוע לציון: לחגים החלים במוצאי שבתות נהגו הפייטנים לחבר שבעתות הברלה ייחודיות, המורחבות בכרכת ההודאה;⁷ ואכן גם במורשתו של הקלירי מצאנו שבעתא מפוארת לליל פסח שחל במוצאי שבת,⁸ וכן הגיעו לידינו חלקים ניכרים משתי שבעתות הברלה נוספות ללילה זה.⁹ נמצינו למדים, שאפילו במקרים הנדירים יחסית שבהם ליל הסדר חל במוצאי שבתות לא השתמש הקלירי בשבעתות שכבר כתב לצירוף זה, אלא טרח לחבר פיוטים חדשים.

קדושת השבת והפרידה ממנה בדין שיצוינו בפיוטים, ואין תמה אפוא בהבלטת ענייני השבת וההברלה בשבעתות הפסח; אך כאשר חל הפסח באחד מימות החול איננו מצפים להתייחסות כלשהי לימות השבוע. על רקע זה הופתענו לגלות בין כתבי הגניזה שבעתא קלירית שנועדה דווקא לליל פסח שחל ביום שלישי. עזרא פליישר ז"ל פרסם שבעתא זו כבר לפני כארבעים שנה,¹⁰ אך במסגרת דיון תבניתי ספציפי, אשר לא אפשר לו להבליט כראוי את ייעודה ותוכנה הייחודיים. ההתייחסות ליום השלישי – לכאורה יום חול פשוט – בצד ענייני הפסח החשובים הרבה יותר הייתה בלתי צפויה, אך המספר שלוש מובלט מאוד לאורך הפיוט כולו, והמילה שלישי אף

בספרד ובשלוחותיה, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, כך א, ירושלים תש"ע, עמ' 150-153; [ומכאן ואילך יצוינו עמודי המאמר לפי הדפסה זו]; "מזמור אנצח בשיר הגיוני להפליט", פיוט שייחוסו פחות בטוח (הוא חתום אלעזר חזק בלבד) ונדפס אצל אליצור, שם, עמ' 59-63; השבעתא "חסד אמונת שימור ליל", שנתפרסמה אצל M. Rand, "Qillirian Compositions for Double Liturgical Occasions: Linguistic and Iconic Aspects (Including an Appendix with Editions of Two New Shivatot for Shabbat and Pesah)", in D.R. Blank (ed.), *The Experience of Jewish Liturgy: Studies Dedicated to Menahem Schmelzer* (The Brill Reference Library of Judaism, 31), Leiden & Boston 2011, pp. 221-227. "אסירים בכישור יצאו עורגים" שבכ"י שטרסבורג 4077.38 (השבעתא מועתקת שם בלי הגוף, והיא חתומה אלעזר יהודה, חתימה המצויה בפיוטים קליריים נוספים). לפני מועתקת עוד שבעתא לליל פסח שחל בשבת, "ליל אשר בגאולה ושמחה", והיא איננה חתומה: חטיבותיה מיוסדות על אקרוסטיכון אלפביתי, א-ו, ונראה שאת שמו חתם הפייטן בגוף שאיננו מועתק כאן. אין סיבה לייחס גם שבעתא זו לקלירי, אך יש לציין שכמה מלשונותיה מזכירות את שבעתות הפסח שלו.

7 ראה ע' פליישר, "שבעתות-הברלה ארץ-ישראליות", תרביץ לו (תשכ"ז), עמ' 342-365; ולאחרונה גם בספרו תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגבשותן, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, כך ב, ירושלים תשע"ב, עמ' 955-978; הנ"ל, שירת הקודש, עמ' 198.

8 היא השבעתא "ליל אותיות בנוף הפליא לי" שנדפסה אצל פליישר, "מבנים סטרופיים" (לעיל הערה 6), עמ' 153-155.

9 בשני המקרים הגיעו לידינו חלקים בעיקר מן הגוף שבשבעתא. אחד מהם הוא הגוף "אשמור זה אשחר" שהדפיס פליישר, "מבנים סטרופיים", עמ' 155-158; וגוף נוסף שראשו חסר, ועמו קטע קטן מהשבעתא עצמה, בכ"י קימברידג' T-S NS 249.14 (פורסם באתר "מאגרים" של האקדמיה ללשון העברית).

10 הכוונה לשבעתא "ושמרת אות ליל זה להשתלש" שהדפיס פליישר, "מבנים סטרופיים", עמ' 146-150.

חותמת את כל מחרוזות ה"גוף" שבשבעתא ויוצרת בהן חריזה מעין אזורית. מאז פרסומה של שבעתא זו נרשמו במפעל לחקר השירה והפיוט כגניזה על שם עזרא פליישר שעל יד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים עוד שתי שבעתות לליל פסח החל ביום שלישי אשר ניתן לייחסן לקלירי, והן מתפרסמות בהמשך המאמר (להלן פיוטים א-ב).¹¹ משנתגלו שבעתות הפסח הקליריות ללילי שבת, ראשון ושלישי, נוצרה ציפייה למצוא שבעתא גם לליל פסח שחל ביום חמישי.¹² ואכן שבעתא כזאת נמצאה לאחרונה, וגם היא משוחזרת כאן על פי מקורותיה השונים (להלן פיוט ג). הבלטת היום בשבוע - יום שאין בו כל קדושה - בשבעתות לפסח יש בה כדי ללמד שאפילו בימים עתירי תוכן ועניין עלולה הייתה כתיבה חוזרת ונשנית לגרום לפיטטנים לחוש שנושאי היום כבר מוצו, והם ביקשו לסול לעצמם נתיבות חדשים ולהעשיר את התוכן השגור תוך יצירת זיקה בינו לבין נושאים נוספים. מציאותן של שלוש שבעתות קליריות לליל שלישי דווקא ממחישה ביתר שאת את בקשת החידוש המתמיד של הפיוטים.

ג

השבעתות לליל שלישי, להוציא "ושמרת אות ליל זה להשתלש" שפרסם פליישר, לא הגיעו לידינו בשלמותן: השבעתא הראשונה הנדפסת כאן, "ושמרתא ארוחת ראש גילים לשלשה", זוהתה בארבעה קטעי גניזה המייצגים שלוש העתקות, אך בכולם באות רק החטיבות שכנגד שלוש הברכות הראשונות והאחרונות של השבעתא, ללא הגוף המפיט את ברכת קדושת היום. השבעתא חתומה בחתימה הקלירית האופיינית אלעזר הודיה,¹³ וייחוסה אינו מוטל בספק. ייעודה לפסח מוכח גם מתוכנה, ענייני מכת בכורות וליל הסדר, וגם ממילות הקבע הוא הלילה, הפותחות כל טור שלישי בכל אחת מחטיבותיה. לחוקת הפסח מכוון גם פסוק המסגרת הבא בראשי חטיבותיה:

11 שבעתא נוספת לייעוד זה לפייטן בשם יוסף (הכהן?) היא השבעתא "ושמרת יום יציאת ישישים" שנדפסה אצל ש' אליצור, "פיוט לפסח שחל בליל שלישי", הצופה, י"ד בניסן תשס"ד (5.4.2004).
12 בימינו יכול הפסח לחול בימים א, ג, ה, ז בלבד (על פי הכלל "לא בד"ו פסח"). חוקרי הלוח חלוקים בשאלה אם בזמנו של הקלירי כבר הייתה דחיית בד"ו מקובלת בכל ישראל; אך גם אם עשוי היה הקלירי לכאורה לכתוב שבעתא לפסח שחל ביום נוסף, לא היה סיכוי לגלות שבעתא כזאת בגניזה הקלירית, שכן בתקופת הגניזה כבר נתקבע הלוח העברי המקובל, וגם אילו נכתבה שבעתא קדומה לאחד מן הימים הנוספים היא הייתה חייבת לצאת מכלל שימוש קודם לתקופה זו.

13 אותיות אלעזר נכפלות בה בטור הראשון והשלישי שבכל אחת מחמש החטיבות הראשונות, אחרי מילות פסוק המסגרת (בטורי א) ומילות הקבע (בטורי ג). חתימת הודיה באה בחמשת טורי החטיבה האחרונה.

"ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה" (שמות יג, י).¹⁴ ייעוד השבעתא לליל שלישי עולה באופן חד-משמעי מהחזרות המרובות על המספר שלוש בכל אחת מחטיבותיה; היא דומה בכך לשבעתא "ושמרת אות ליל זה להשתלש". שתי השבעתות דומות גם בהיקף חטיבותיהן, חמישה טורים בכל אחת, היקף אופייני שנשוב ונראה בהמשך.¹⁵

מצבה של השבעתא הנוספת לליל שלישי – "ליל אושן] והושלש והופלש" – קשה יותר: היא שרדה במקור קטוע אחד, ורק שלוש חטיבותיה הראשונות עומדות לפנינו. לאחר מכן מועתק בכתב היד הגוף "אב כשר מקום בשלישי", המופיע במקור אחר כחלק מהשבעתא "ושמרת אות ליל זה להשתלש" שהדפיס פליישר. אי אפשר לקבוע לאיזו משתי השבעתות שייך הגוף. ניידות של פיוטי גוף בשבעתות חג, וכן השמטתם המוחלטת, הן תופעות שכיחות בכתבי הגניזה. ייתכן אפילו שכבר הקלירי עצמו שילב גוף אחד בשתי שבעתות שונות. בין כך ובין כך הגוף נקטע, והמשך השבעתא אינו לפנינו. חסרון זה אף מקשה במקצת על ייחוס השבעתא לקלירי: בשלוש החטיבות שלפנינו הספיק הפייטן לחתום רק את האותיות אלע משמו אלעזר.¹⁶ אבל מהלך השבעתא ותבניתיה קליריים מובהקים: לבד ממילות הקבע הוא הלילה, הבאות בראש כל טור שלישי ורומזות לליל הפסח כמקובל בשבעתות פסח קליריות, גם סיומי החטיבות ייחודיים: אחרי כל חמישה טורים בא צירוף המסתיים במילה לילה ("בחלוק לילה", "כסיה פנות לילה", "במפגיע בסולם מוצב לילה") ויוצר כביכול חריזה מעין אזורית בפיוט. תופעה זו בשבעתות קדומות נרשמה רק אצל הקלירי, גם בשבעתות לליל פסח וגם לחגים אחרים. משום כך סביר שגם השבעתא שלפנינו הייתה חתומה אלעזר הודיה] או אלעזר יהודה], כמנהגו של הקלירי. ייעוד השבעתא לליל פסח עולה לא רק מתוכנה וממילות הקבע הוא הלילה שראינו, בתוספת מילת הקבע ליל הפותחת כל אחת מחטיבותיה:¹⁷ בכותרתה שבכתב

14 פסוק זה עצמו משמש כמסגרת גם בשבעתא "ושמרת אות ליל זה להשתלש" (לעיל הערה 10), אך ארגון המילים שם שונה: בפסוק שבע מילים, והפייטן צריך להביא אותן בשש מחרוזות בלבד; וב"ושמרת אות" הוא צירף את המילית את ל"החוקה", והביא את שתיהן בראש המחרוזות השנייה. בפיוטנו הובאה כל מילה בפני עצמה, ואת המילה השביעית, ימימה, הציב הקלירי בראש הטור השני שבמחרוזת האחרונה.

15 היקף החטיבות בשבעתות חג אינו אחיד אצל הקלירי, ומספר טוריהן נע בין ארבעה (נדיר) לשבעה.

16 גם כאן נכפלות אותיות השם בטור הראשון והשלישי בכל חטיבה, אחרי מילות הקבע.

17 מילת הקבע ליל פותחת גם את חטיבות השבעתא "ליל אשר לאב הוחץ" (לעיל הערה 5). גם המילים הוא הלילה באות בה בראש כל טור שלישי, והן חוזרות במקום זה בכל הפיוטים הנרפסים כאן ובשבעתות פסח קליריות נוספות (ראה בפירוט אצל אליצור, "סדרי פסוקים" וכו') [לעיל הערה 5], עמ' 25 הערה 44).

היד מצוין במפורש "ז' פסח ליל שלישי"; ומכאן אישוש גם לייעודה לליל שלישי דווקא, ייעוד המחזק גם הוא בחזרה מרובה ביותר על השורש של"ש בגוף הפיוט. השבעתא לליל חמישי שרדה בשישה קטעי גניזה, המייצגים חמש העתקות שונות, והיא הגיעה לידינו בשלמותה (להוציא חסרונן של מילים בודדות). ייחוס השבעתא לקלירי עולה גם כאן בבירור מחתימתה: החטיבות הראשיות חתומות בחתימה הקלירית האופיינית אלעזר הודיה.¹⁸ ראשה שרד רק באחד המקורות (להלן כ"י ה), והוא לקוי מעט בתחילתו. כותרת הפיוט בו היא [ש]בעה בלבד, ללא ציון ייעוד הפיוט, אך מעיון בשיר אין כל ספק בייעודו: ליל הפסח מובלט לכל אורך השבעתא גם בתכנים החד-משמעיים וגם במילות הקבע הבאות בחטיבות הראשיות של הפיוט, גם כאן ליל בראש כל טור ראשון והוא הלילה בראש כל טור שלישי, בתוספת בליל שימורים בסוף כל חטיבה.¹⁹ העובדה שהוא מכון לליל חמישי דווקא בולטת בחזרות הרבות על המספר חמש לאורך כל הפיוט, חזרות המקבילות למצוי בשבעות לליל שלישי ואין להן כל הסבר אחר.

כל אחת מחמש החטיבות הראשיות בשבעתא, המפייטות את שלוש הברכות הראשונות ושלוש האחרונות שבעמידה, עומדת גם כאן על חמישה טורים, והן מעוטרות, כפי שציינו, במילות קבע אחדות וחתומות בשם הפייטן. כנגדן הגוף, המפייט את ברכת קדושת היום, מיוסד על עשרים ושתיים מחרוזות מרובעות המסודרות על פי אקרוסטיכון אלפביתי הבא בראשיהן. סופו של הגוף שרד רק במקור אחד שנוסחיו משובשים במיוחד (להלן כ"י ב), ובו באות שתי מחרוזות הפותחות בשי"ן; אך נראה שהמחרוזת הראשונה זרה, כמוכח מתבניתה המשובשת (יש בה רק שלושה טורים ומקצבה לקוי), וכן מהעובדה שהמספר חמש אינו נזכר בה כלל; היא נדפסת להלן באותיות קטנות, כדי להבליט את זרותה.

תפקידו של הגוף בשבעות החג הוא לפייט את פסוקי היום שהיו משולבים בברכת קדושת היום בנוסחיהם של בני ארץ ישראל הקדומים.²⁰ בגוף שלפנינו שלושה

18 אותיות אלעזר באות בחמש החטיבות הראשונות, כל אחת שלוש פעמים: אחרי מילות הקבע בראשי טורים א, ג, וכן בראש הטור החמישי (והאחרון) בכל חטיבה. החתימה הודיה עולה מראשי כל טורי החטיבה האחרונה (שוב, בטורים א, ג אחרי מילות הקבע).

19 המילים ליל שימורים באות כרפרין קצר עם סיום כל אחת משש חטיבות הפיוט (שוב בדיוק כמו בשבעתא "ליל אשר לאב הוחץ"). חתימת החטיבות במילים ליל שימורים, או כרפרין לאחר סיום הטור האחרון או כחלק מן הטור האחרון גופו, נרשמה בשבעות קליריות נוספות לליל פסח. על התופעה העמיד פליישר לראשונה במאמרו "מבנים סטרופיים" (לעיל הערה 6). ריכוז של דוגמאות נוספות ראה אצל אליצור, "סדרי פסוקים" (לעיל הערה 5), הערה 45. (שרידי השבעתא מכ"י קימברידג' T-S NS 101.58 הנזכרים שם מכוונים לשבעתא הנדפסת כאן; בעת כתיבת המאמר עדיין לא הכרתי את השבעתא השלמה.)

20 על פסוקים אלה ועל תפקידו של הגוף ראה לעיל הערה 3.

חלקים, המעבירים - כמקובל בשבועות לליל פסח - לשלוש קבוצות של פסוקים: פסוקי היום, הפותחים בויקרא כג, ד ("אלה מועדי יי" וגו'); הפסוק המיוחד לליל הפסח בשמות יב, מב ("ליל שמורים הוא ליי" וגו'); ופסוקי העלייה לרגל מדברים טז, טז-יז ("שלוש פעמים בשנה יראה" וגו').

ד

ייחודן של השבועות שלפנינו הוא, כפי שצינו, בייעודן ללילי פסחים החלים דווקא ביום שלישי או חמישי. ימות השבוע מובלטים לכל אורך הפיוטים על ידי הזכרת המספרים שלוש וחמש או השורשים של"ש וחמ"ש בכל אחת מן המחרוזות, ולעתים אפילו כמה פעמים במחרוזות אחת. לעתים קרובות מציב הפייטן שורשים אלה במקום החרוז, וכך מבליט את צליליהם. הקלירי עוסק לכל אורך השבועות בתכנים המקובלים של ליל הפסח: מכת בכורות, יציאת מצרים והמצוות הנוהגות בליל הסדר; אך כל אלה נקשרים פעם אחר פעם במספרים שלוש או חמש.

כדי להגיע למספר המבוקש מונה הקלירי את ענייני הפסח ומציין שוב ושוב דווקא שלושה או חמישה דברים. מניין זה מאולץ לעתים, וכיוון שאין הוא מפורט בפיוט לא תמיד אפשר לעמוד על כוונת הפייטן. כך דרך משל בשבעתא לליל חמישי הצגת עשר המכות כחמש ועוד חמש (שורות 22-25) פשוטה יחסית, וכמוה הזכרת חמשת השקלים של פדיון בכורות (9), ההדגשה שישראל יצאו ממצרים "חמושים" (11), הקביעה שפסח מצרים חל דווקא בליל חמישי (18), העובדה שאחרי ליל הסדר מתחילה ספירת חמישים ימי העומר (12), או ציון חמשת מיני הירקות הכשרים למרור (34-35) וחמשת מיני דגן הכשרים למצה (36-37). אבל עניינים אחרים קשה יותר להלום: מה הן בדיוק חמש הגאולות שאירעו בליל הפסח (שורה 2)? ואיך הופכים ששת פרקי ההלל לחמישה פרקים (4)?²¹ ומה הן חמש המצוות המיוחדות ללילה הזה (7), או חמש העטרות שנתעטר בהן (32, 52)? ובאילו חמישה מקומות שחטו את הפסח (40)? ומה הכוונה ב"חמשת מיני בכורים" שהוכו במצרים (48, 63), או ב"חמש מיני מרכבות" הנזכרות בהקשר של העלייה לרגל (59)? דומה שהכורח להגיע פעם אחר פעם למספר חמש גרם לקלירי למנות את ענייני היום באופן ייחודי, חלקם אולי בעקבות מדרשים שאינם בידינו, אך במקרים אחרים נראה שהקלירי עצמו יצר את המניין המחומש לשם פיוט מיוחד זה בלבד.²²

באופן דומה, גם בשבעתא "ושמרתם ארוחת ראש גילים" לליל שלישי ברור

21 לעניין זה דווקא נמצא מקור, אך אין הוא ברור מאליו; ראה בביאור הטור.

22 בביאור להלן הצעתי דרכים שונות למנות חלק מהדברים הנזכרים בפיוט, אך כמובן אין הפירוש במקרים אלה אלא בגדר הצעה בלבד.

המניין המשולש של פסח, מצה ומרור (2), ואין כל אילוף בהזכרת שלוש הרגלים (27, 29); אבל קשה לדעת מה היא המכה המשולשה שבה הוכו המצרים (3). ככלל, דומה שהקלירי לא הרבה בפיוט זה בשלישיות שהן מעניין הפסח. תחת זאת הוא השתמש בכינויים המיוסדים על המספר שלוש, כ"המון שלישיה" (19) ו"המון שלושת אבות" (15) לישראל, או "חז נצבים שלשה" (5), "נשא עין בשלישי" (9) או "בְּתִיר עז משולשת ואיל משולש" (20) לאברהם אבינו. מובן שבחירת הכינויים לאברהם חייבה אותו לעסוק בזכותו של אברהם פעם אחר פעם, אך כיוון ששורש גלות מצרים והגאולה ממנה הוא בברית בין הבתרים שכרת ה' עם אברהם, לא היה בכך כל קושי. בשבעתא זו מופיע השורש של"ש ברוב המקרים בהוראה הקשורה בריור למספר שלוש. כנגד זה בשבעתא האחרת לליל שלישי, "ליל אוששן והושלש", בא השורש של"ש במשמעים רחוקים יותר. הוא חוזר בשבעתא בצפיפות רבה, פעמים רבות בצורות פועליות, ובכמחצית מטוריה הוא מופיע פעמיים ואפילו שלוש פעמים. רק בחלק מן המקרים הללו ניתן לבאר את השורש כמתייחס למספר שלוש; באחרים נראה שהפייטן יצר ממנו פועל בהוראה כללית, ומשמעו נלמד מתוך ההקשר בלבד.²³ בהקשר זה יש לציין את השבעתא השלישית לליל שלישי, "ושמרת אות ליל זה להשתלש", שהדפיס פליישר. בשבעתא זו באים מניינים ממשיים רבים של שלשות הנקשרות לחג הפסח²⁴ בצד כינויים רבים המבוססים על המספר שלוש,²⁵ ולצדם מופיעים – אם כי במקרים ספורים בלבד – גם שימושים פועליים כלליים של השורש

23 הפועל השליש שכיח בלשון חכמים כמסירה לצד שלישי, ומכאן – כהפקדה בכלל; אך בפיוטנו (ובפיוטים בכלל) נראה שמשמע השורש הורחב מאוד, ונוסף לו נופך של גדולה ורוממות (אולי מלשון שְׁלִישׁ, שר המקורב למלך; השווה מל"ב ז, ב); ראה דרך משל בטורים 1, 2, 4, 5, 7 ועוד. מובן מאליי, שגם במקרים אלו הביאור המוצע כאן לפיוט משוער ואינו בטוח.

24 הפייטן מזכיר גם בה את הבהמות המשולשות שלברית בין הבתרים (ראה פליישר, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה [לעיל הערה 6], עמ' 146–150, ובמיוחד עמ' 146 שורה 3. למקורות הדברים עיין בביאור שם; המספרים בסוגריים בהמשך הם מספרי השורות שם), את המקום שראה אברהם ביום השלישי (10) ואת שלושת המלאכים שהגיעו אל אברהם (7, 16), וכן עניינים הקשורים יותר לפסח, כפסח, מצה ומרור (17, 41); שלוש נשים המתעסקות יחדיו באפיית המצות (34); שלושת סוגי הבהמות הכשרות לקרבן, הנזכרות בראש קריאת התורה בראשון של פסח ("שור או כשב או עז"; 35); שלושת הדברים שאם לא אמרם אדם בפסח לא יצא ידי חובתו (40); שלוש כיתות שבהן נשחט הפסח (41); שלושת הרגלים (40) ואפילו העובדה שישראל היו במצרים ארבע מאות ושלשים שנה (37); ברור שהמספר השגור והעגול 400 הוחלף כאן במספר היחידאי 430 כדי להכניס את המספר שלוש מן השורש המבוקש).

25 כ"הגיון שילוש" לתורה (4); "חז מקום בשלישי" לאברהם (5); "יוחמת לשה סאים שלוש" (36) לשרה; "נוהגי שלשים בשלישי" (23) למצרים; ו"משולשים" (37), "עם נתחטא בשלישי" (19), "יניי שלישי" (21) ו"הנחולים דת בשלישי" (27) לישראל.

של"ש הדומים לאלו המופיעים ב"ליל אושן" ²⁶. גם בשבעתא זו נותרו כמה מקומות שתומים, כ"ישע מְשׁוּלָשׁ" (1) או "מְכָה מְשׁוּלָשָׁה" (7, ובדומה להלן א, 3). השוואת השבעתא לליל חמישי לשבעתות לליל שלישי מראה שהמספר שלוש נזדמן לקלירי לאורך רוב פיוטו באופן פחות מאולץ מן המספר חמש, ²⁷ אם כי מספר זה כיוון אותו להבליט אירועים המאפשרים להזכיר את המספר המבוקש גם כאשר הקשר בינם לבין לליל הפסח אינו ישיר. ²⁸ כנגד זה, בשבעתא לליל חמישי מובא המספר חמש כמעט תמיד כמניין של פריטים הקשורים לליל הפסח, ורק לעתים רחוקות נלווה למניין זה גם כינוי או פועל המבוסס על השורש חמ"ש. ²⁹

המלאכותיות שבמניין הפריטים, הנובעת מן הכורח להגיע אל המספר המבוקש, בולטת מעיון במניינים שבשבעתא לליל חמישי כנגד אלו שבחברותיה שנועדו לליל שלישי: בכמה מקרים מצאנו שדבר שנמנה בשבעתות לליל שלישי כ"שלושה" מופיע בשבעתא לליל חמישי כ"חמישה". כך כשפסח חל בליל שלישי אומר הקלירי ש"הוא הָלִילָה עוֹלָה בְּכִתְרִים עַד שְׁלוֹשָׁה", וגם בהמשך הפיוט הוא מדבר על "כְּתָרִים שְׁלֹשָׁה"; ³⁰ ואילו בפיוט לליל חמישי אנו מוצאים שהקב"ה "טָבַע לָזֶה לֵיל / חֲמִשָּׁת עֶטְרוֹת] לְהַתְהַלֵּל" (32), והוא "לֵיל / זָבֹד חֲמִשָּׁת כְּתָרִים] (62). בליל שלישי מסופר ש"עֲנָמִים הָכּוּ מְכָה מְשׁוּלָשָׁה" ³¹ והקב"ה "אֵיבַד פּוֹטִים בְּמְכָה מְשׁוּלָשָׁה" (להלן פיוט א, 3), ואילו בליל חמישי - "דָּת מְכוֹת חֲמֵשׁ / חֲמֵשׁ עַל חֲמֵשׁ" (22). בפיוטים לליל שלישי מודגשות שלוש המצוות של ליל הפסח: "לֵיל חֵק בּוֹ טַעְמִים שְׁלֹשָׁה / פֶּסַח מִצָּה וּמְרוֹר הַשְּׁלִישִׁי", ³² וכן "פֶּסַח מִצָּה וּמְרוֹר סְעוּדָתוֹ לְשְׁלִישָׁה" (א, 2), ואילו בפיוט לליל חמישי נזכרות "חֲמֵשׁ מִצְוֹת" של הלילה הזה (7). בליל שלישי אפשר

26 ראה דרך משל בטור הראשון ("לְהַשְׁתַּלֵּשׁ") ובטור הרביעי ("הַשְּׁלִישִׁי"); במקרה זה דומה שמשמע השורש הורחב ממתן פיקדון [ראה לעיל הערה 24] למתן צו ופקודה.

27 גם מפיוט של פייטן אחר - ר' פינחס הכהן - נראה שהקישור לפסח של המספר שלוש נוח וטבעי יותר מהקישור של המספר חמש. בקדושת י"ח ליום החמישי של חג הפסח בחר ר' פינחס לחרוז את הסילוק בחמישה כדי להבליט את מספר היום, אך תוך כדי כתיבת הקטע עבר לפתע לשלושה, ולאחר מכן נטש את הקישור למספרים והסתפק בחרז - שָׁה. ראה ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 292-293.

28 כפי שראינו בהערות הקודמות, בשבעתות לליל שלישי מדבר הקלירי דרך משל - באופן ישיר או במסגרת כינויים - על שלושת המלאכים שראה אברהם, שלוש סאים קמח סולת שלשה שרה, עקרת יצחק ביום השלישי, מתן תורה ביום השלישי ועוד.

29 ראה למשל בשורות 13, 18, 20, 38. בכל המקרים הללו השורש חמ"ש לנטייתו בא כחרוז, ומכאן הצורך לצרף אליו כינויים ופעלים.

30 פליישר, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה (לעיל הערה 6), עמ' 147 (שורה 8), 150 (שורה 42, אך שם אולי המכוון הוא לכתרים הנזכרים באבות ד, יג; השווה להלן פיוט א, טור 25).

31 שם, עמ' 146 שורה 7.

32 שם, עמ' 147 שורה 17.

לדבר על "בְּרָכוֹת שְׁלוֹשׁ" בליל פסח,³³ ואילו בליל חמישי נזכרות "בְּרָכוֹת חֲמִשָּׁה" (33). המניין מושפע אפוא מן המספר העומד בבסיס הפיוט, והקלירי משנה אותו בגמישות ומתאים אותו לנצרך לו בכל אחד מהפיוטים.

ה

השבעתא "ושמרתם ארוחת ראש גילים" לליל שלישי (פיוט א) שרדה, כפי שצינו, בשלוש העתקות, שתיים מהן (להלן כתבי יד נ, א) תלויות זו בזו³⁴ והשלישית (כ"י ב) עצמאית. בכולן היא עומדת לפנינו מתחילתה ועד סופה, אך ללא הגוף. ההעתקה העצמאית נראית טובה מהאחרות בחלק מנוסחיה, אך לא היה אפשר להשתמש בה כנוסח יסוד משום שהיא קרועה ומטושטשת. במסגרת הביאור השתדלתי להעיר על נוסחי כ"י ב בכל מקום שבו הם נראו לי עדיפים.

השבעתא "ליל אושן" (פיוט ב) שרדה במקור יחיד, בדף בודד בכתיבה יפה ומוקפדת, אך הדף לקוי ומחורר. כפי שצוין קודם, רק שלוש חטיבותיה הראשונות הגיעו לידינו, ולאחריהן הגוף "אב כחז" שהדפיס פליישר כחלק מהשבעתא "ושמרת את ליל זה להשתלש".

חמשת מקורותיה של השבעתא לליל חמישי (פיוט ג) שהזכרנו כולם אינם שלמים. בשני כתבי יד (להלן כתבי יד א, ב) הועתקה השבעתא בשלמותה, אך שניהם חסרים בראשם, כ"י א גם נקטע לפני סוף הגוף וכ"י ב משובש ביותר בנוסחיו. בשניים מכתבי היד (ד, ה) מועתקות חטיבות השבעתא ללא הגוף.³⁵ באחד מכתבי היד (ג) מועתק הגוף בפני עצמו, אך המעתיק הפסיק את העתקתו באמצע שורה וכנראה לא השלים את הפיוט.

לשם שחזור הפיוט נאלצנו להשתמש בארבעה כתבי יד שונים. סוף הגוף שרד בכ"י ב בלבד, מקור שנוסחיו משובשים מאוד,³⁶ ומשום כך נוסח הטורים הללו חשוד. למרות הסתייגות זו עומדת לפנינו עתה השבעתא השלמה, להוציא מילים ספורות.

33 שם, עמ' 149 שורה 34.

34 הדבר מוכח משגיאות גסות משותפות (כגון בעליזאת / בעלי זאת במקום בעליזות בשורה 27), וכן מהציון "אלהלל לגמור" הבא בשני כתבי היד מיד לאחר השבעתא, כרמז לאמירת הלל שלם אחרי עמידת הערבית.

35 כ"י ה הוא היחיד המחזיק את תחילת השבעתא (כ"י א נפתח בראש החטיבה השנייה), והוא נקטע לקראת סוף החטיבה החמישית. בכ"י ד שרדו רק שלוש החטיבות האחרונות, אך העובדה שהגוף לא הועתק בו ברורה מפתיחתו במילים "בליל שימורים", השייכות לסוף החטיבה השלישית, ומהציון "אתה בחרתה" שאחריהן, המסמן את מקומו של הגוף החסר.

36 יש לציין שלמרות השיבושים הללו, חלקם שיבושים גלויים המשנים כליל את תבנית הפיוט, בכמה מקומות ייתכן שדווקא במקור זה נשתמרו נוסחים טובים יותר מאשר בכתבי היד האחרים. ראה בביאור לשורות 24, 36, 49, 65, 74.

[א. שבעתא לפסח, לליל שלישי]

וְשִׁמְרָתָהּ / אַרוּחַת רֹאשׁ גִּילִים לְשִׁלְשָׁה
פֶּסַח מִצֵּה וּמְרוּר סְעוּדָתוֹ לְשִׁלְשָׁה
הוּא הַלִּילָה / אֵיבָד פּוּטִים בְּמִכָּה מְשׁוּלָּשָׁה
אַצִּילִי מִגֶּן בְּמִשׁוּשׁ לְתִלְשָׁה
עֲזוּרִים בְּשִׁגְבַּח חֲזָ נִצְבִּים שְׁלֹשָׁה
5
בְּרוּךְ... מִגֶּן

המקורות: כ"י קימברידג' T-S H 2.41 וחלק ממנו T-S H 2.38 (הפיוט כולו ושוורות 1-8 "מיומים", 29 "שילש" - 30 בכ"י H 2.41 והשאר בכ"י H 2.38, נוסח היסוד, נ; כ"י קימברידג' T-S NS 275.109 (הפיוט כולו, העתקה התלויה בכתב יד נ, א; כ"י אוקספורד (2850/1) Ms. Heb. d. 61, דף 2 (הפיוט כולו, קרוע בחלקו וקשה לפיענוח, ב).

שינויי נוסח: 2 פסח אשר מחוק לפניו נ / לשלישה | לשלשה ב 3 פוטים | ו תלויה נ 4 במשוש | כנראה חסר א 5 חז חז חז (ן מסופקת) א / ניצבים ב

1 ארוחת ראש גילים: את סעודת ליל הפסח, שהוא ראש לכל מועדי השמחה, שכן הוא חל בחודש הראשון ונוכח ראשון בפרשות המועדות (ויקרא כג; במדבר כח); ובדומה ברהיט הקלירי "אומץ גבורותיך הפלאת בפסח" (י' פרנקל, מחזור פסח, ירושלים תשנ"ג |להלן פרנקל, מחזור פסח, עמ' 118): "בְּרֹאשׁ כָּל מוֹעֲדוֹת נִשְׁאֵת פֶּסַח". לשלשה: לאכול בה שלושה מאכלי מצווה, כמפורט בטור הבא. 3 פוטים: המצרים, על שום בראשית י, ו. במכה משולשה: העניין חוזר (כלא אילויץ המחייב את הזכרת המספר שלוש) גם בקדושתא הקלירית "אסירים אשר בכוש" (פרנקל, מחזור פסח, עמ' 108), "וְעֲזָרֵיהֶם הִמָּתָ בְּשִׁלּוּשׁ מְהוּמָה", ופרנקל פירשו מעניין שלושת הדינים שנעשו במצרים הטובעים בים, על פי מכילתא בשלח, מסכתא דשירה ה (מהדורת הורוויץ ורבין, עמ' 133): "הרשעים שבהן היו מטורפין כקש, הבינוניים כאבן, הפקחים שבהן צללו כעופרת"; אך ייתכן שנרמזת כאן דרשה אחרת שנעלמה מעינינו, שכן העניין מופיע בהקשר של ראשון של פסח ולא של קריעת ים סוף. 4 אצילי מגן: את ישראל, האצילים שבאומות (השווה ישעיהו מא, ט), זרע אברהם (שם, ח), שנאמר לו "אנכי מגן לך" (בראשית טו, א). במשוש: בשמחה. לתלשה: לתלוש ולהוציא ממצרים. 5 עזורים [...] שלשה: והקב"ה עזר לישראל בזכות מעשיו הטובים ("בשגב") של אברהם, שראה ("חז") "שלשה אנשים נצבים עליו" (בראשית יח, ב); השווה מכילתא בא, מסכתא דפסחא טז (עמ' 62): "בזכות אברהם אבינו הוציאם ממצרים, שנאמר 'כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו', ואומר 'ויוציא עמו בששון' (תהלים קה, מב-מג)".

שולמית אליצור

אָת / לודים הצעיק ומאנינתם תלשי
דלני מלחץ ומצות פסח פילשי
הוא הל' ילה > / לכד אונים ופסח עלי קדושי
בט בנשא עין בשלישי
יחינו מיומים ביום השלישי 10
ב>רוך...< מחיה

החוקה / ענר לרווחים מדאיבות
משלישי כתר לראש פודם לנוות
הוא הלילה / ערף בכורי כוש בדאיבות
לבכורו הדיר והפלי רבות
נערץ ונקדש בהמון שלושות אבות 15
ב>רוך...< האל הקדש

שינויי נוסח: 7 דליני א 8 הוא הל מחוק אחריו א / הלילה) הוה מחוק אחריו א / עלי חסר ב / קדושי קדשי א חלשי א 9 בט בנשא עין בזכות עיניו נשא ב 10 יחינו א / ביום וקאימנו ונחיה [לפניו] ביום ב 11 ענר לרווחים מדאיבות [ענר] נרוחים מתלאות (!) ב 12 לראש בין השיטין ולפניו מחוק ל...ש א קדושה בראש ב 13 כוש חסר ב / בדאיבות י מסופקת נ נ...בות (נ מסופקת) ב 14 לבכורו חסר ב / והפלי והפליא ועש ב 15 נערץ ונקדש בהמון [והקדישוהו בנועם גלזעי ב / שלושת מסופקת נ שלשת ב / האבות ב

6 את לודים הצעיק: הקב"ה גרם למצרים ("לודים", על שום בראשית י, יג) לצעוק בעת מכת בכורות (ראה שמות יב, ל). ומאנינתם תלשי: והוציא אותי (את ישראל) מצער שעבוד מצרים. 7 דלני: רוממני, הוציאני. מלחץ: השווה שמות ג, ט. פילשי: גילה לי. 8 לכד אונים: לכד המשחית את בכורי מצרים (אונים כינוי לבכורים [השווה תהלים עח, נא] אך גם למצרים, על שום העיר און). 9 בט [...] בשלישי: הביט הקב"ה בעת יציאת מצרים בזכותו של אברהם אבינו, שבעת עקדת יצחק נאמר בו "ביום השלישי וישא אברהם את עיניו" וגו' (בראשית כב, ד); והשווה למובא לעיל בטור 5. 10 יחינו [...] השלישי: הושע ו, ב, ויש להשלים על פי המשך הפסוק שם, "יקימו ונחיה לפניו"; ופסוק זה נדרש על הכתוב בבראשית כב, ד שנרמז בטור הקודם בבראשית רבה נו, א (מהדורת תיאודור ואלבק, עמ' 595): "ביום השלישי יקימו [...] בזכות יום שלישי שלאברהם". 11 החוקה ענר: את חוקת הפסח מסר כתכשיט. לרווחים: לישראל שיצאו מצרה לרווחה. מדאיבות: מהעינוי והצער שבשעבוד מצרים. 12 משלישי [...] לנוות: כינוי לישראל, המכתיירים את הקב"ה ("פודם") לעלותו ולייפותו ("לנוות"), ולשון משלישי אולי על שום הקדושה המשולשת (ישעיהו ו, ג) שישאל מצטרפים באמירתה אל המלאכים (לתיאור אמירת "קדוש קדוש קדוש" כהכתרה בשלושה כתרים השווה ויקרא רבה כד, ח [מהדורת מרגליות, עמ' תקסד]). 13 כוש: כינוי למצרים, על שום בראשית י, ו. בדאיבות: בצער. 14 לבכורו הדיר: את עם ישראל (השווה שמות ד, כב) הוציא לחפשי. והפלי רבות: כמו והפליא, על פי תהלים מ, ו, ולשון כ"ב "והפליא ועש רבות" קרוב יותר לפסוק. 15 בהמון [...] אבות: על ידי המוני ישראל, בני שלושת האבות.

שבעתות קליריות ללילי פסחים על פי ימות השבוע

אתה בחרתנו וג'

הזאת / זרועה הגביר ומענה הוחלש
עניה שר וחופשה פילש
הוא הל' <ילה> / זכר ערוגתו שולש
המון שלישיה מעבדות תלש
רצותו בכותל עז משולשת ואיל משולש
20 ב' <רוך...> שאותך

למועדה / רשם חוקה לכתרים
בעוררו מאמר בין הכתרים
ה'וא' ה' <לילה> / רצח פטרי מכוארים
פסוחים למושיעם רנן מכתרים
25 מטיבים רון שלושת כתרים
ב' <רוך...> הטוב

מימים / הקדמונים קבע חוקה זאת
מימה / ויעודם לשלש בעליזאת

שינויי נוסח: 17 שר] מתוקן מ-שור א / וחופשה] ו תלויה נ 19 המון שלישיה מעבדות] ושלשין] ה מעבד[ות] ל[חירות] ב 20 בכתיר] ב ראשונה מסופקת נ ככתיר א / משלשת ב / ואיל] י תלויה א / משלש ב 21 רישם ב 22 בעוררו] בעשרת ב 23 רצח] ריצץ ב / פטרי מכוארים] פיטרי חמורים ב 24 רנן] חסר ב 25 מיטיבים ב / שלושת] למנחילם (ל מסופקת) שלשת ב 27 ויעודם לשלש] ויעודים ב / בעליזאת] בעלי זאת א בחפיות ב

16 הזאת: את האומה הזאת, ישראל. ומענה: פרעה והמצרים. 17 עניה שר: ראה בענייה. פילש: גילה. 18 זכר [...] שולש: ניתנו בו לישראל (ערוגתו לשון נטיעה ופריחה) שלוש מתנות, ולא ברור מה הן, ואולי כוונתו בסתם: מתנות רבות. 19 המון שלישיה: את המוני ישראל (שלישיה על שום ישעיהו יט, כד). תלש: הוציא. 20 רצותו [...] משולש: משום שהקב"ה רצה באברהם וזכר לו את הבטחתו בברית בין הבתרים (ראה בטור 22). עז [...] משולש: בראשית טו, ט. 21 לכתרים: כנראה: כדי שהחוקה תהיה ככתר ועטרה לישראל; ואולי צריך להיות לכתורים (כינוי לישראל). 22 מאמר בין הבתרים: הבטחת "וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי" (בראשית טו, יד). 23 רצח [...] מכוארים: הרג את בכורי מצרים, שמעשיהם כעורים; אך נראה יותר נוסח כ"י ב: ריצץ פיטרי חמורים (וחמורים כינוי למצרים על שום יחזקאל כג, כ). 24 פסוחים: ישראל, שהקב"ה פסח עליהם. למושיעם: להקב"ה. 25 שלושת כתרים: נראה נוסח כ"י ב: למנחילם שלושה כתרים, כלומר להקב"ה שהעניק שלושה כתרים לישראל, והם "כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות" (אבות ד, יג). 27 ימימה ויעודם לשלש: כנראה: להיוועד ולעלות לרגל שלוש פעמים בשנה (דברים טז, טז ועוד) כמימים ימימה (השווה שמ"א א, ג ועוד). בעלי זאת: צריך להיות בעליזות, בשמחה.

הוא הַלִּילָה / דִּילָג קֶץ לְהוֹצִיאָם בְּחַפְזוֹת
 יוֹפִי פְעָמִים שִׁילֵשׁ בְּעִזּוֹת
 הָאֵמֶת וְהַשְׁלוֹם תֵּת לָמִי זֹאת 30
 בְּרוּךְ... < המברך

[ב. שבעתא לפסח, לליל שלישי]

ז פסח ליל שלישי

לִיל / אוֹשְׁנָשׁ וְהוֹשֵׁלֵשׁ וְהוֹפֵלֵשׁ
 נִשְׁתַּלֵּשׁ כַּחוּט הַמְשׁוּלֵשׁ
 הוא הַלִּילָה / אוֹנִים חֵלֵשׁ
 וּמְשׁוּלָשִׁים מְשֻׁלָּשׁ [ת]לֵשׁ
 אֵיתָן בְּמוֹ נִשְׁתַּלֵּשׁ // בְּחֻלּוֹק לִילָה 5
 בְּרוּךְ... < מגן

שינויי נוסח: 28 קץ| כנראה חסר ב / בחפזות| בעליות ב 29 שילש| שלוש ב / בעיזות| לחזות
 (בין השיטין) ב 30 האמת| האמת והחיים ב / תת| ישלש (י מסופקת) ב

ב. המקור: כ"י קימברידג' T-S NS 101.22

28 דילג קץ: החיש הקב"ה את מועד הגאולה (השווה פסדר"כ החודש ז|מהדרות מנדלבוים, עמ' 88): "מרלג על הקיצים ועל החשבונות ועל העיבורים". בחפזות: בחיפזון. 29 יופי פעמים שילש: קבע מועדים נאים "שלוש פעמים בשנה" (דברים טז, טז ועוד). בעיזות: בחזק ותוקף; ובכ"י ב לחזות, כלומר להיראות לפני ה' בעת העלייה לרגל (שם). 30 האמת והשלום: הצירוף כלשון זכריה ח, יט, אך נראה נוסח כ"י ב, המביא כאן שלושה דברים: "הָאֵמֶת וְהַחַיִּים וְהַשְׁלוֹם לְשָׁלֵשׁ". למי זאת: לישראל, והכינוי על שום שה"ש ג, ו ועוד.

1 אוֹשְׁנָשׁ: נתחזק, אך הקריאה וההשלמה מסופקות. והוֹשֵׁלֵשׁ והוֹפֵלֵשׁ: משמע הדברים: נתגדל ונתרומם. 2 נִשְׁתַּלֵּשׁ: כנראה: נתחזק ונתייצב. כחוט המשולש: על פי קהלת ד, יב. 3 הלילה: הזה מחוק אחריו. אוֹנִים: את בכורי המצרים (ראה בפיוט הקודם, ביאור לשורה 8). חֵלֵשׁ: החליש, הרג. 4 וּמְשׁוּלָשִׁים: ישראל; השווה פסדר"כ בחדש השלישי יג (מהדרות מנדלבוים, עמ' 214): "וישראל משולשים, כהנים ולוים וישראלים". מְשֻׁלָּשׁ: משעבודם בידי פרעה, ככסף המושלש ומופקד שלא ביד בעליו. תלש: הוציא. 5 אֵיתָן: אברהם (השווה ויקרא רבה ט, א ובמקבילות רבות: "איתן זה אברהם אבינו"). במו נשתלש: כנראה: בהפיכת ישראל לעם היה אברהם לאחד משלושת האבות. ובכתב היד ייתכן שהמילה 'במו' מתוקנת מ'במן', ובנוסח זה אולי נרמזת ירידת המן לישראל בזכות אברהם (ראה תוספתא סוטה ד, ג). בחלוק לילה: ותחילת זכותו של אברהם שעמדה לישראל בעת יציאת מצרים הייתה

לִיל / לְשִׁלְשָׁה ה[...שׁוּ שְׁלִישִׁי
 לְשִׁלוּשׁוֹ הַשְּׁלִישִׁי
 (הוא הַלִּילָה) / לְפִלוּשׁוֹ הַפְּלִישִׁי
 שְׁלִשָּׁה שְׁלִשָּׁה בְּפִלְשִׁין
 ל[... ..] // כְּסִיחַ פְּנוֹת לִילָה
 ב>רוך...< מחיה

לִיל / עוֹשֵׁשׁוֹ [...] מְשַׁלְשִׁי שְׁלוֹשׁ
 וְיִוְרִשִׁי / שְׁלִישִׁים הוֹשֵׁלְשׁוֹ [...]לוֹשׁ
 (הוא הַלִּילָה) / עֲמוּסִיו לְתֵלוֹשׁ
 וּמְשַׁלְשִׁי שְׁלֹשׁ פִּילוּשׁ לְפִלוּשׁ
 עוֹזֵז קְדוּשַׁת שְׁלוֹשׁ // בְּמַפְגִּיעַ בְּסוֹלֶם מוֹצֵב לִילָה 15
 ב>רוך...< ה[א]ל הקדוש

אתה בחרתה

בעת מלחמת המלכים, שנאמר בה "ויחלק עליהם לילה" (בראשית יד, טו); והשווה את דרשת הפסוק בבראשית רבה מג, ג: "אמר הקב"ה, אביהם פעל עמי בחצי הלילה, אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה, ואימתי? במצרים, שנאמר 'ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור' (שמות יב, כט)". 6 לשלשה וכו': הטור אינו ברור משום הליקוי. 7 שלישי [...] השלישי: קשה, ואולי משמעו: הקב"ה קבע את ליל מכת בכורות כליל גאולה שלישי בט"ו בניסן, והלילות הקודמים לו היו בימי האבות (אך לא ברור לאיזה אירוע בדיוק מכוון הפייטן, שכן במדרשים שונים נרמזות כמה גאולות בלילה זה בימי האבות, למן ניצחון אברהם במלחמת המלכים ועד לתשועת שרה בבית אבימלך וחלומו של לבן [השווה תנחומא בוכר, בלק יא ועוד]). 8 לפלושו הפלישי: רוממני לגילוי שכינה. 9 שלשה שלשה: הרמז אינו מובן. בפלוש: לשון גילוי ורוממות. 10 כסיח פנות לילה: על פי תבנית הפיוט אמור לבוא כאן רמז ליצחק, ונראה שהכוונה: לזה שיצא "לשוך בשדה לפנות ערב" (בראשית כד, סג). 11 עוששו: כהן, נענשו; ואחריו היה כנראה כינוי לשונאי ישראל. משלשי שלוש: כאן כנראה כינוי לישראל, המצטרפים אל המלאכים בשילוש קדושה. 12 ויורשי שלישים: ישראל, נוחלי התורה, שנאמר בה "הלא כתבתי לך שלישים" (משלי כב, כ); וראה מדרשו על התורה בפסדר"כ בחדש השלישי יב (מהדורת מנדלבוים, עמ' 213). 13 עמוסיו: את ישראל, על שום ישעיהו מו, ג. לתלוש: להוציא ממצרים. 14 ומשלשי [...] לפלוש: ולגלות את גדולתם של ישראל ("משלשי שלש", השווה לעיל 11). 15 במפגיע [...] לילה: בזכות יעקב, שנאמר בו "ויפגע במקום" (בראשית כח, יא), ושם חלם בלילה על "סלם מצב ארצה" וגו' (שם, יב).

[ג. שבעתא לפסח, לליל חמישי]

[ש]בעה

לִי <ל> / [א...] ראש חמשה [ה] לילות
 [...] שמורים לחמ[ש] גאולות
 הוא הלילה / אז הוחל לקרוא הלילות
 חמשה פרקים לערוך במקהלות
 אל [מ]גן לחלות // בליל שמורים 5
 ב<רוך...> מגן

לִי <ל> / לליל דעת לחות
 פעול לליל זה חמש מצוות

המקורות: כ"י ורשה 54, לו (6-51, נוסח היסוד לטורים אלה, א); כ"י קימברידג' T-S NS 275.47 (20 "מדי חמש" - 66) והמשכו הישיר T-S NS 101.58 (67-76 "בשלוש"; על צירוף הקטעים עמד בנימין לפלר ז"ל. העתקה משובשת מאוד, נוסח היסוד לטורים 52-61, ב); כ"י קימברידג' T-S NS 273.46 (16-27, "מכה", ג); כ"י קימברידג' T-S NS 110.59 (15 "בליל שימו'רים", 62 - סוף; נוסח היסוד לטורים אלה, ד); כ"י קימברידג' T-S NS 137.54 (1-15, 62-68 "מחמש", נוסח היסוד לטורים 1-5, ה).

שינויי נוסח: 7 לליל זה] בו ציווי ה

2-1 [...] א: חסר כאן פועל המורה על ייחוד הלילה ובחירתו, כגון אשר או אפד. ראש [...] גאולות: ליל הפסח הוא הראשון מחמישה לילות שנועדו לגאולה, והכוונה כנראה לארבעת הלילות הנזכרים בבראשית רבה ע, טו (מהדורת תיאודור ואלבק, עמ' 815): "לילו שלפרעה ולילו שלסנחריב [...] לילו שלגדעון לילו שלמרדכי" (ארבעה נסים שעל פי המקורות אירעו בפסח), והלילה החמישי הוא ודאי ליל הגאולה שלעתיד לבוא, שהרי "בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל" (מכילתא דרשב"י לשמות יב, מב ועוד). 3 הוא [...] הלילות: ליל הפסח היה הלילה הראשון שבו קראו ישראל הלל; השווה לדרשת הפסוק "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג" (ישעיהו ל, כט) על שירת ישראל בליל יציאת מצרים (מכילתא בשלח, מסכתא דשירה א [מהדורת הורוויץ ורבין, עמ' 116]), ולזיהוי השירה בפסוק זה עם ההלל ראה ירושלמי פסחים ט, ג [דף לו ע"ד] ועוד. 4 חמשה פרקים: הם פרקי ההלל (כלומר היחידות המסתיימות במילת הללויה); השווה מסכת סופרים כ, ז (מהדורת היגער, עמ' 347): "ואילו הן שלשה ראשונים: הללו עבדי יי, בצאת ישראל, אהבתי; שנים האחרונים: הללו את יי, הודו לי יי". לערוך במקהלות: לסדר את אמירתם בקהל; ונראה שנרמז כאן גם מנהג קריאת הלל בבית הכנסת בלילה הראשון של פסח, הנזכר במסכת סופרים שם; וראה פרנקל, מחזור פסח, עמ' י-יא. 6 ליל [...] לחות: על פי תהלים יט, ג, וראה מדרשו על נסי ליל הפסח במדרש תהלים יט, ט (מהדורת בוכר, דף פד): "ולילה ללילה יחיה דעת", לילו של אברהם מחווה ללילה של מכת בכורות, ולילה של מכת בכורות מחווה על לילו של גדעון, ולילו של גדעון מחווה על לילו של סנחריב, כמה נסים ונפלאות נעשו בהן". 7 חמש מצוות:

שבעתות קליריות ללילי פסחים על פי ימות השבוע

ה'וּא <ה'לִילָה> / לְנִסְיוֹ מְצוֹת
חֲמֶשֶׁת שְׁקָלִי בְכוּרֵי הַקְּצוּבוֹת
לְגִשְׁמִי תַחֲי לְקוֹוֹת // בֵּל <יֵל> שְׁמוֹרִים <
10 <רוֹךְ... מַחִיָּה הַמֵּתִים>

ל' <יֵל> / עָרוֹךְ פְּסוּחַ עָלֵי חֲמוּשִׁים
מִנּוּ לְסִפּוֹר יָמֵי חֲמֶשׁ <יָם>
ה'וּא <ה'לִילָה> / עֵיתֶדֶם מְחוּמָשִׁים
אִישׁ מִפֶּתַח לֹא מְשִׁים
15 עוֹז וּמַעֲזוֹ מְקַדְשִׁים // <בְּלִיל שְׁמוֹרִים>
<רוֹךְ... הָאֵל הַקְּדוֹשׁ>

אתה בח <רתה>

אֲזִ קָץ זֶה / חוֹז אָב בְּמַחֲזָה
ה'וּא <ה'לִילָה> הִזָּה / אֲשֶׁר שָׂר אָבִי כָל חוֹזָה
בְּלִיל חֲמֶשִׁי / גַּע קָץ וְחִמְשִׁי
חֲמֶשׁ בּוֹ בְּשִׁמְשִׁי / בְּהָעֶרֶב שְׁמֶשִׁי

שינויי נוסח: 9 הקצובות| עם קצובות ה 12 ימי| ימים ה 14 מפתח| מפתח ביתו ה 17 אבין| חסר
ג 19 בהערב| כהעריב

לא ברור כיצד סופר הפייטן חמש מצוות המיוחדות לליל פסח, וייתכן שלאכילת פסח, מצה ומרור הוא מצרף את סיפור יציאת מצרים וקריאת ההלל. 8-9 לניסיון [...] הקצובות: לזכר נסיו של ליל יציאת מצרים נצטוו ישראל בפדיון בכורותיהם בסך קצוב של חמישה שקלים (השווה שמות יג, ב-טו; במדבר ג, מז). 11 ליל ערוך [...] חמושים: לילה זה נסדר ונועד לפסוח בו על ישראל ("חמושים", על שום שמות יג, יח). 12 מנו [...] חמשים: וממנו, כלומר בלילה שלאחריו, מתחילים ימי ספירת העומר, שנאמר בהם "תספרו חמשים יום" (ויקרא כג, טז). 13 עיתדם מחומשים: העמיד הקב"ה את ישראל מזורזים ומוכנים ליציאת מצרים. 14 איש [...] משים: על שום האמור בליל יציאת מצרים "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר" (שמות יב, כב). 15 עוז ומעוז: את הקב"ה, על שום ירמיהו טז, יט. 16 קץ זה: מועד זה. חז אב: ראה אברהם אבינו. במחזה: בברית בין הבתרים (השווה בראשית טו, א, יג-יד). 17 שר: רָאָה. אבי כל חוזה: משה רבנו. 18 בליל חמשי גע קץ: מועד הגאולה ממצרים הגיע בליל חמישי; השווה סדר עולם רבה ה (מהדורת ח' מיליקובסקי, ירושלים תשע"ג, עמ' 235): "ביום החמישי היה, בו בלילה לקו הבכורות". וחמישי: וזרז את ישראל לקראת יציאתם ממצרים. 19 חמש בו בשמשי: ייתכן שהפייטן מכוון לחמש מן האזהרות בעניין פסח מצרים (ראה שמות יב, ה-יא), אך לא ברור כיצד הוא סופרן. בהערב שמש: בעשיית קרבן הפסח "בין הערבים" (שם, ו).

- 20 גֶּאֻן לֹדֶר הַגְּמִישׁ / מִיד חֶמֶשׁ הַחֲמִישׁ
בְּכֹרֹת הַכְּמִישׁ / מְצֹר הַחֲלִמִישׁ
- דָּת מְכֹת חֶמֶשׁ / חֶמֶשׁ עַל חֶמֶשׁ
מְתוֹנוֹת וְקִשּׁוֹת מְחֶמֶשׁ / מְהַחֵל חֶרֶב <מֶשׁ>
- הֹפְנוּ בְּחֶמֶשׁ רֵאשׁוֹנוֹת / לְהִתְיָאֵשׁ בָּם כִּישְׁנוֹת
וְעִדְפוּ שְׁנִיּוֹת מְשׁוֹנוֹת / חֲמִשָּׁתָם בְּחֶרֶב שְׁנוֹנוֹת
- 25 וְכָל מִכָּה שֶׁהֻכָּח / חֲמִשָּׁה פָּנִים בָּהּ נוֹכֹ
וְזוֹ לְמוֹל זֶה חִיכּוֹ / וְחֶמֶשׁ בּוֹ בִּרְכוּ

שינויי נוסח: 20 מיד חמש / מדי חמש ב / החמיש / על כחמש ב כהחמיש ג 21 בכורות / בכורים ב ג / הכמיש / הגמיש ב / החלמיש / יו"ד תלויה ב חלמיש ג 23 מתנוות / מתנות ב / וקשות / נקשות ב / מחמש / חסר ב 24 הופנו / הופנו ב הונפו ג / ראשונות / חסר ב / כישנות / מישנות ב כל לשונות ג 25 ועדפו שניות משונות / ועדפו משונות ב / בחרב / לקרב ב כחרב[ות] (?) ג 26 שהוכו / שהיכו ב / נוכו / תכו ב 27 וזו למול זו / ועם זו ליל ב / וחמש בו / חמש ב

20 גֶּאֻן לֹדֶר: את תפארת מצרים (לוד על שום בראשית י, יג). הגמיש: על פי ההקשר הוא לשון השפלה וכפיפה (השווה ע' פליישר, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 726, פיוט 10 שורה 3, ובביאור שם). מיד [...] החמיש: אולי: חימש את ישראל והוציאם ממצרים (השווה שמות יג, יח) מתוך חמישה דברים; השווה ירושלמי תענית א, א (דף סג ע"ד): "מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים, מתוך הקץ, מתוך צרה, מתוך צווחה, מתוך זכות אבות, מתוך תשובה". 21 הכמיש: המית, לשון נבילה וכמישה. מצור החלמיש: כנראה: ממוקם מושבם החזק והמרומם; והלשון על פי דברים ח, טו. 22 דת [...] על חמש: הקב"ה הביא על מצרים עשר מכות, חמש ועוד חמש. 23 מתנוות וקשות מחמש: כנראה: חמש המכות הראשונות היו מתנוות, ואילו האחרונות היו קשות מחמש הראשונות; ולהבדל בין המכות לא מצאתי מקור, אך המדרש מדגיש שבחמש המכות הראשונות עדיין ניתנה לפרעה הזדמנות לחזור בתשובה, ואילו בחמש האחרונות ניטלה ממנו זכות זו. השווה שמות רבה וארא יא: "כיון שראה הקב"ה שלא חזר בו מה' מכות ראשונות, מכאן ואילך אמר הקב"ה, אפילו אם ירצה לשוב אני מחזק לבו כדי שאפרע כל הדין ממנו". מהחל חרמש: שכן "משפט המצריים שנים עשר חודש" (משנה עדויות ב, י), וכיוון שישראל יצאו ממצרים בט"ו בניסן, הרי שמכות מצרים החלו בט"ז בניסן שלפניו, הוא יום "החל חרמש בקמה" (דברים טז, ט). 24 הופנו [...] כישנות: נראה נוסח המקבילה הופנו (נוסח המקבילה האחרת, הונגפו, פשוט יותר אך פחות מתאים לעניינו המדויק של הטור), ובסוף השורה: מישנות; כלומר ניתנה למצרים אשליה של רגיעה בחמש המכות הראשונות, כדי לייאש אותם ולהשלותם שלא יישנו עוד מכות. 25 ועדפו [...] משונות: וחמש המכות השניות התגלו כקשות ועודפות על הראשונות. בחרב: צ"ל כְּחֶרֶב (או כחרבות, כבמקבילה). 26 וכל [...] נוכו: כשיטת ר' עקיבא, "שכל מכה ומכה שלקו המצרים במצרים היתה של חמש מכות" (מכילתא בשלח, מסכתא דריה ו, עמ' 114). 27 וזו [...] ברכו: קשה, ואולי כוונתו שכנגד המכות המחומשות

שבעתות קליריות ללילי פסחים על פי ימות השבוע

זְכַר חֲלָקוֹ עֲדֵי חֲמִישָׁה / זְכַר רֵם בְּרֹאשׁ חֲמִישָׁה
וְהַפְּרִיחַ שׁוֹשְׁנָה כְּמוֹשָׁה / לְהַעֲלוֹתָהּ חֲמוֹשָׁה

חֲבָלִים חֲמִשָּׁה / נָפְלוּ לָהּ מִחֻמֵּשׁ 30
בְּסִיפָר וְדָת וְהָלַל חֲמִשָּׁה / עִם מוֹעֲדוֹת יַחֲוִי חֲמִשָּׁה

טָבַע לָזָה לַיִל / חֲמִשֶּׁת עֶטְרוֹת לְהַתְהַלֵּל
פֶּסַח וּמִצָּה וּמָרֹר לְכָלֵל / בְּרִכּוֹת חֲמֵשׁ לְהָלַל

יוֹנָתָן יִרְקָרְקוֹת / בִּיקְרָה דְּשׁוּאֵי יִרְקוֹת

שינויי נוסח: 28 חמישה חמשה ב / זכר זכר ב / חמישה חמשה ב 29 והפריח להפריח ב / להעלותה להעשותה ב 30 לה מחמשה לי מחמישה ב 31 בסיפר ודת והלל מספר דת וחלל ב / מועדות מנערות ב / יחולי א יפי לו ב 32 חמשת עטרות חמש ב 33 לכלל לכל ב / ברכות בברכת ב להלל לחלל ב 34 ביקרה דשואי ביקרה בראשי ב / ירוקות ירוקות א ירוקות ב

ממתינים ישראל לליל הסדר לברך בו חמש ברכות (ראה להלן שורה 33). 28 זכר חלקו: סמיכות הנרדפים, ונראה שהכוונה לישראל, על שום דברים לב, ט. עדי חמישה: אי אפשר לדעת למה רומז הפייטן, ואולי הכוונה לחמישה דורות, כלומר שמשנה שנבחר להוציא את ישראל ממצרים הוא דור חמישי כשמתחילים את המניין מיעקב (שירד למצרים). זכר רם: זכר הקב"ה. בראש חמישה: אולי: בעת הפסח, שהוא ראש לחמישה מועדים (ראה לעיל טור 1, ולהלן שורה 43). 29 והפריח שושנה: וגאל את ישראל (השווה הושע יד, ו). כמושה: מטפורה להשפלת ישראל בגלות מצרים. להעלותה כמושה: על פי שמות יג, יח. 30 חבלים חמשה [...] מדובר בחמישה חלקים שקיבלה כנסת ישראל, אך לא ברור אם הכוונה לחמשת חומשי התורה או לעניין אחר (לכיתוי נחלת חמשה השווה ספרי דברים קסד ומהדורת הורוויץ, עמ' 213), אך ספק אם הוא נרמז כאן. וללשון חבלים [...] נפלו ראה תהלים טז, ו, והוא נדרש במדרש תהלים (טז, ו) על התורה. ואפשר שנרמזים כאן יוצאי מצרים שעל שמם נתחלקה הארץ, כאשר אדם אחד עשוי היה ליטול חמישה חלקים (השווה ירושלמי בבא בתרא ח, ב [דף טז ע"א]). 31 בסיפר ודת והלל חמשה: אולי צריך להיות בספר דת, כלומר בספר התורה יש חמישה חומשים, וכנגדם בהלל חמישה פרקים (ראה לעיל בבאור לשורה 4). עם [...] חמשה: כנראה: וכנגדם מייחלים ישראל לחמישה מועדים בשנה (ראה להלן שורה 43). 32 חמשת עטרות: כנראה שוב נרמזות כאן חמש המצוות של ליל הפסח (ראה לעיל שורה 7). ושלוש מהן (פסח ומצה ומרור) נמנות בשורה הבאה, אך לא ברור מה הן השתיים הנוספות. 33 לכלל: להשלים. ברכות חמש: הפייטן מפרש כאן שבלייל הסדר חייבים בחמש ברכות (השווה לעיל שורה 27), ולא ברור איך למנותן, שכן מספר הברכות בלילה הזה גדול בהרבה. אם נתעלם מברכות הנהנין והברכות שאחרי המזון (בעת אכילת הפרפראות ובסוף הסעודה), הנוהגות גם בכל יום, נותרות בליל הסדר ברכת הקידוש, ברכת הזמן ("שהחיינו"), ברכת הגאולה, ברכת המצה והמרור (בני ארץ ישראל בירכו ברכה אחת על שניהם) וברכת ההלל (אם אכן אמרו הלל בברכה), וייתכן שלהן מכוון הפייטן כאן. 34 יונת ירקרקות: כינוי לכנסת ישראל, על שום תהלים סח, יד. ביקרה [...] ירוקות: בדקה את הדשאים הירוקים כדי לבחון אילו מהם כשרים למרור.

35 וסיימה מרורות מוריקות / במנין חמשה ירקות

כיוונה בלי לחמצה / לישר מיני מצה
אשר כמוהם לא נמצא / ראויים לו לאמצה

לכל מעשיו מחומש / ובדת חמשה חומש
ופסחו מבוקר ומומש / חמישה להשתמש

40 מקומות חמשה במקלות / שחטו פסחים בקהילות

שינויי נוסח: 35 מרורות [...]חותות(?) ב במנין חמשה) במציץ ב 36 כיוונה בלי לחמצה) כין תתה בלייל
זה מצה ב / לישר) חמשה ב 37 כמוהם) כמוה ב / ראויים לו לאמצה) חלאיים לי לא מצא ב 38 לכל
מעשיו) לילה בכל מעשיו ב / ובדת) זבדת ואחריו בשוליים נמחק ונ' בחודש הראשון בארב ב
39 ופסחו) ופינוה ב / ומומש) משומש ב / חמישה להשתמש) יו"ד תלויה א מלפני חמשה להשתמש
ב 40 שחטו) שוטחי ב

35 וסיימה: וסימנה, וקבעה. מרורות מוריקות: צמחים ירוקים הכשרים למרור. במניין
חמשה ירקות: הם חזרת, עולשין, תמכא, חרחבינה ומרור (משנה פסחים ב, ו). 36 כיוונה
[...] מצה: גם בטור זה הנושא הוא כנסת ישראל, אשר ציינה במכוון את חמשת מיני הדגן
שצריך להיזהר מהחמצתם בפסח ("בלי לחמצה") והם כשרים לאפיית מצה; ונראה נוסח כ"י
ב חמשה מיני מצה, משום המספר 5 המפורש בו. ולענין השווה משנה פסחים ב, ה: "אלו
דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, בחיטים בשעורים בכוסמין ובשיפון ובשבולת
שועל". 37 לאמצה: לחזק, להשתמש בהם לאפיית המצה. 38 לכל מעשיו מחומש: כנראה:
מעשיו וענייניו באים בכפולות של חמש (כפי שהוסבר עד כה), או: המעשים נעשים בו
בזריזות. ובדת חמשה חומש: והוזהרו על ענייניו בתורה ("דת") שיש בה חמישה חומשים;
אך אולי הכוונה היא שמצוות הפסח חוזרת בתורה חמש פעמים (ראה בפירוט להלן, בביאור
לשורה 51). 39 ופסחו [...] ומומש: ואת קרבן הפסח יש לבקר ולמשש ולכדוק שאין בו
מום. חמישה להשתמש: שפסח מצרים נלקח בעשור לחודש (שמות יב, ג), ו"היו מבקרים
אותו ארבעה ימים קודם לשחיטה" (מכילתא בא, מסכתא דפסחא ה, עמ' 16), ושוחטים
אותו ביום החמישי ("ד בניסן). 40 מקומות חמשה [...] בקהילות: בחמישה מקומות נקהלו
ישראל ושחטו את הפסח; ואולי הכוונה לחמישה מקומות בארץ ישראל שבהם היה המזבח
המרכזי במהלך נדודיו (גלגל, שילה, נוב, גבעון וירושלים), וכולם נרמזים בקינה הקלירית
"שבת סורו מני" (ד' גולדשמידט, סדר הקינות לתשעה באב, ירושלים תשכ"ח, עמ' לה-לו,
שורות 5, 8, 11, 14, 17; הרמזים נעלמו מעיני גולדשמידט). אך עניין עשיית הפסח מפורש
רק בגלגל (יהושע ה, י) ובירושלים, ואולי הכוונה לחמישה זמנים שבהם מתוארת התקהלות
של ישראל לעשות את הפסח: בשנה השנייה לצאתם מצרים במדבר (במדבר ט, ה), בימי
יהושע בגלגל, בימי חזקיהו (דה"ב ל, א ואילך), בימי יאשיהו (מל"ב כג, כא-כג) ובעת
שיבת ציון (עזרא ו, יט-כ).

משמיעי קולי קולות / בחמשה קולות

נעלה בחמשי עדות / ספור מנו סדרי מועדות
וסיימו צור בויעודות / ראש לראשי מועדות

כך <תוב> אלה מועדי <י מקראי קדש אשר תקראו אתם במועדם> (ויקרא כג, ד)

סמיכת חמשה זקנים / אשר הדר זקנה קונים
בשלו מתקנים / חשבון עיבור מתקנים

45

עיני כל אליו יסבר / כי חמש בו יעבר
ברוח אניות משבר / ובו גאולים יגבר

שינויי נוסח: 41 משמיעי יו"ד ראשונה תלויה א והשמיע ב / בחמשה להלל מחמשה ב 42 בחמשי כחמשי ב / עדות / עדות א / מנו / מיני ב / סדרי סודרי ב 43 וסיימו צור / וסיימו ציר ב / בויעודות / בויעודות ב / לראשי לחמשה ב / שרשרת הפסוקים ויקרא כג, ד; שם, ה; שם, ז (כלי מילת ציטוט) ב 45 מתקנים תיקונים ב 46 יסבר יסברו (הווי"ו כנראה נמחקה) ב / יעבר יעבר (ב רפה) א יעבור ב 47 אניות משבר קדים תשבר ב / גאולים חיילים ב / יגבר יעבור ובשוליים יגבר ב

41 משמיעי קולי קולות בחמשה קולות: קשה, ואולי כוונתו לאמירת חמשת פרקי ההלל בקול רם (השווה בבלי פסחים פה ע"ב, בשם ר' חייא). 42 נעלה בחמשי עדות: אולי: נתעלה מכל המועדים חג הפסח, שחל לראשונה ביום חמישי (ראה לעיל ביאור לטור 18), והוא מעיד על יציאת מצרים. ספור ... מועדות: מחג הפסח מתחיל סדר מניין מועדי השנה (על פי הפסוק הסמוך). 43 וסיימו צור: וקבעו הקב"ה. בויעודות: אולי כמו: בתעודות, כלומר בתורה. ראש לראשי מועדות: ראשון למועדי השנה. 44-45 סמיכת [...] מתקנים: משמע הטורים: לצורך חגיגת הפסח במועדו מתקנים את חשבון עיבור השנה על ידי חמישה זקנים סמוכים; ואף סמיכת הזקנים נעשית על ידי חמישה חכמים (ראה משנה סנהדרין א, ג: "סמיכת זקנים [...] רבי יהודה אומר בחמשה"). לעניין עיבור השנה השווה שם, משנה ב: "עבור השנה בשלשה, דברי רבי מאיר. רבן שמעון בן גמליאל אומר, בשלשה מתחילין ובחמשה נושאים ונותנים וגומרים בשבעה". ולחמישה דווקא כעיקר הדין השווה ויקרא רבה כט, ד (מהדרת מרגליות, עמ' תרעג): "ר' אבהו פתר קרא בחמשה זקנים בשעה שנכנסין לעבר את השנה, מה הקב"ה עושה מניח סנקליטין שלו ויורד ומשרה שכינתו ביניהן". הדר זקנה קונים: על שום "והדרת פני זקן" (ויקרא יט, לב), ו"אין זקן אלא זה שקנה חכמה" (ספרא קדושים ג, פרק ז). 46 עיני [...] יסבר: על פי תהלים קמה, טו. חמש [...] יעבר: הניקוד יעבר בעקבות כתב היד, והוא כמו יעביר, אך לא ברור למה רומז הפייטן. 47 ברוח [...] משבר: על פי תהלים מח, ח. ובו: ברוח, שעל ידו בא הארבה (שמות י, יג) ונקרע הים (שם יד, כא). גאולים יגבר: הגביר ה' את כוחם של ישראל שנגאלו ממצרים; ובמקבילה חיילים יגבר, על פי קהלת י, י.

פִּיגֵר חֲמִשֶּׁת מִיָּנִי בְּכוֹרִים / בְּאַצְבַּע מַחֲמֶשֶׁת עֲכוּרִים
וּפְסָח עַל בְּכוֹרִים מְבוֹכָרִים / לְכָל רוֹאֵיהֶם נִפְרִים

50 צִדִּיק כָּל הַדּוֹרוֹת / צִיָּנוּ לְדּוֹרוֹת
כִּי [ח]מֶשֶׁת מְדוֹרוֹת / הָעֶדֶם מִהַדּוֹרוֹת

קוֹרָא הַדּוֹרוֹת מֵרֹאשׁ / שָׁמוּ עַל חֲמֶשֶׁת לְרֹאשׁ
כִּי חֲמֶשֶׁת דָּמִים יִדְרֹשׁ / מְנוֹתַי בְּבִרְיַת רֹאשׁ

שינויי נוסח: 48 פיגר יו"ד תלויה ב / מחומשת עכורים] מחומשה עיבורים ב 49 על בכורים] בכורי
ב / ניכרים] מנוכרים ב 50 ציינו לדורות] צמינו ראש לרורות ב 51 חמשת מדורות] חמשת הישנים
כמה דורות ב / העדם] היא ב

48 פיגר: הרג. חמשת מיני בכורים: אולי הכוונה לאמור בפסדר"כ ויהי בחצי הלילה ו
(מהדורות מנדלבוים, עמ' 127): "כל בכור, בכור לאיש בכור לאשה, בכור לזכר בכור
לנקבה", והם לכאורה ארבעה סוגי בכורות; וכשנצרך אליהם "כל בכור בהמה" (שמות
יא, ה), נמצא חמישה מיני בכורים. אך ייתכן שדברי הפייטן מכוונים למדרש מעין זה
המופיע בתנחומא בוכר בא יט (עמ' 52): "מצרי נושא חמש נשים, והיו לו חמש בכורות
מהן וכן אשה שהיתה נשואה לחמש אנשים, והיו לה מהן חמש בכורות (מהן), והיו כולם
מתים". באצבע מחומשת: במכה שהיא באצבע אחת, אך יש בה חמש מכות, כשיטת ר'
עקיבא שצוינה לעיל בביאור לשורה 26 (לאצבע ראה במצוין שם: "כמה לקו באצבע, עשר
מכות"). עכורים: סובלים ומוכים. 49 בכורים מבוכרים: נראה יותר נוסח המקבילה בכורי
מבוכרים, כלומר בכורי העם שהקב"ה אמר עליו "בני בכרי ישראל" (שמות ד, כב). לכל
רואיהם ניכרים: המשך תיאור עם ישראל, ש"כל ראייהם כי הם זרע ברח"ה" (ישעיהו
סא, ט), וייתכן שנרמזת שם הדרשה שבספרי דברים שא (מהדורות א"א פינקלשטיין, עמ'
319): "ויהי שם לגוי גדול" (דברים כו, ה), מלמד שהיו ישראל מצויינים שם". 50 צדיק
כל הדורות: הקב"ה. ציינו: קבע את חג הפסח. 51 חמשת מדורות: כוונתו אינה ברורה;
וייתכן שמדובר בחמישה מקומות שבהם נצטוו בתורה על חג הפסח (אולי שמות יב, כג, טו;
לד, יח; ויקרא כג, ה ואילך; דברים טז, א ואילך [במדבר ט, א-יד מיוחד לפסח שני; ובמדבר
כה, טז-כה עיקרו בקרבנות ולא במצוות החג]). העדם מהדורות: אולי: מסר להם את מצוות
החג כעדי, תכשיט הדור. 52 קורא [...] מראש: הקב"ה (ישעיהו מא, ד); ומכאן עד שורה
61 נשמר הפיוט רק בכ"י ב, שנוסחיו משובשים וחשודים. שמו [...] לראש: קבע את הפסח
בראש חמשת המועדים שבשנה (שלוש רגלים, ראש השנה ויום הכיפורים), או בראש מועדי
הגאולה (השווה לעיל טור 1-2). 53 חמשה דמים ידרוש: מדובר כנראה בנקמת הקב"ה
מאויבי ישראל השופכים את דמם (ראה תהלים ט, יג), ו"חמשה דמים" מציינים את כל סוגי
הדם לגווניו השונים, בעקבות משנה נידה ב, ו. מנותני בכרית ראש: אם הנוסח נכון, אולי
ראש הוא לשון רוש ולענה, והוא כינוי לגויים המנסים כביכול להרעיל ולענות את ישראל,
בני בריתו של הקב"ה.

שבעתות קליריות ללילי פסחים על פי ימות השבוע

[ר]שום לְהַפְקִיד שׁוּמְרִים / חֲמִשָּׁה שְׁעָרִים מְשׁוּמְרִים
חֲמִשָּׁת לְהַמְצִית עַד שְׁמֹרִים / בְּלִיל שִׁמּוּרִים

55

ככ <תוב> ליל שימורים הוא <ליל להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה לילי שמרים
לכל בני ישראל לדרתם> (שמות יב, מב)

שְׁלִימִים יַעֲלוּ לְבִנְיָן הַר הַבֵּית
וַיֵּרְאוּ בְנֵי בֵית / בְּרִינָה לְבַעַל הַבֵּית

שׂאול לֵארוֹכוֹת / פְּעָמֵי רְאִיתָם לְהִרְבּוֹת
בְּחֶמֶשׁ מִיָּנִי מִרְכָּבוֹת / לְטוֹל לְרוֹכֵב בְּעֶרְבוֹת

תַּפְרִיחַ חֲבַצֶּלֶת שׁוֹשְׁנָה / מְדֵי חוֹדֶשׁ יֹשְׁבֵית עַל רֹאשׁ הַשָּׁנָה
וַיִּבְרִיל רְאִיָּיהָ רֹאשׁוֹנָה / בְּשִׁילוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה

60

ככ <תוב> שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני יי <אלהיך במקום אשר יבחר
בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות ולא יראה את פני יי ריקם
איש כמתנת ידו כברכת יי אלהיך אשר נתן לך> (דברים טז, טז-יז)

אלהינו ואלהי אבותינו גלה מלכותך מלך על ישראל

54 [ר]שום: בכה"י בטעות: ישום, ותוקן על פי האקרוסטיכון. להפקיד שומרים: לגאול את
ישראל, על שום ישעיהו סב, ו. חמשה שערים: הם חמשת שערי הר הבית הנזכרים במשנה
מידות א, א-ג. משומרים: שהלויים היו שומרים אותם (שם). 55 חמשת [...] שמרים: הנוסח
חשוד, אך נראה שהפייטן מכוון לכוסות התרעלה שישתנו הגויים לעתיד לבוא וימצו את
שמריהן (ולְהַמְצִית כמו לְהַמְצוֹת; ראה דרך משל תהלים עה, ט); אך במקורות נזכרות ארבע
כוסות של פורענות ולא חמש (השווה ירושלמי פסחים י, א ודף לז ע"ג), שארבע הכוסות
בפסח הן "כנגד ארבעה כוסות של פורענות שהקב"ה עתיד להשקות את אומות העולם",
וקשה. 56-57 שלימים וכו': הטורים הללו חשודים כתוספת זרה (ראה במבוא). ויראו: על
פי דברים טז, טז ועוד. בני בית: ישראל העולים לרגל. לבעל הבית: להקב"ה. 58 שׂאול
לֵארוֹכוֹת: אין בידי לפרש. 59 בחמש מיני מרכבות: אולי הם חמשת מיני הרכב שישמשו
בעת הגאולה, הנמנים בישעיהו סו, כ (סוסים, רכב, צבים, פרדים, כרכרות). לטול לרוכב
בערבות: צ"ל לְטוֹל, כלומר לשבח את הקב"ה, על פי תהלים סח, ה. 60 תפריח [...] שושנה:
תיאור מטפורי לגאולת ישראל, המשולים ל"חבצלת השרון שושנת העמקים" (שה"ש ב, א;
והשווה גם הושע יד, ו). מדי [...] השנה: הנוסח חשוד והמספר 5 חסר, וקשה. 61 ויבריל
רְאִיָּיהָ רֹאשׁוֹנָה: כנראה: והעלייה הראשונה לרגל, בחג הפסח (ראשון המועדים בשנה),
תיברל ותצוין לטובה. בשילוש פעמים בשנה: על פי הפסוק הסמוך.

לִיל / זָבוּד חֲמִשָּׁת כְּתָרִים
 זָבוּד חֲמִשָּׁת אוֹנֵי סְתָרִים
 הוֹאָה <א> הֶלְיָהּ / זָכָר בְּרִיּוֹת בְּתָרִים
 65 לְהַנּוֹת בֵּן בְּכוֹר לְחַיֵּי תוֹרִים
 אֶלְכָּה פֶּסַח מִכְתִּירִים // בֶּלְיָהּ <שִׁימָה וְרִים>
 בְּרוּךְ... שְׁאוֹתָךְ

לִיל / רוֹשֶׁם לְזָכִיּוֹת
 גְּאוּל עִם מִחְמֵשׁ מְלָכִיּוֹת
 הוֹאָה <א> הֶלְיָהּ / רוֹשֶׁשׁ מְסָכִיּוֹת
 70 וְהַמְלִיט חֲמֵשׁ עָרִים כַּחַם דְּכוּיּוֹת
 רָצוֹת תּוֹדוֹת וְהוֹדִיּוֹת // בֶּלְיָהּ <שִׁימָה וְרִים>

שינויי נוסח: 62 זבד חמשת זבד חמשה ב זבד חמשה ב זבד חמשה ב 64 ברית חסר ב 65 להנחות להנחת ב / בן חסר ה / לחיי בלחי ב לחיי ב 66 זבח פסח מכתירים [...] מצה(?) ומרורים ה 67 לזכיות אולי כתוב לזכיות ד 68 גאול גאל ב ה 70 בחם דכויות דכויות מתוקן מ־דכויות ב 71 רצות חצית ב

62 ליל [...] כתרים: לליל הפסח ניתנו חמש מעלות (אולי משום חמש הגאולות שבו; ראה לעיל ביאור לשורה 2). 63 זבוח [...] סתרים: והוא נבחר להמית בו במצרים חמישה מיני בכורים (ראה לעיל שורה 48, ובביאור שם); אוני כינוי לבכורים, על שום תהלים עח, נא, ולשון סתרים הוא משום המדרש המציין, שגם בכורים שהוריהם הסתירו את בכורתם מתו; השווה: "כי אמרו כלנו מתים" (שמות יב, לג), אמרו, לא כגזרת משה, משה אמר 'ומת כל בכור בארץ מצרים' (שמות יא, ה), והיו סבורין שכל מי שיש לו ד' או ה' בנים אין מת אלא הבכור שבהם, והם לא היו יודעין שנשותיהן חשודות בעריות וכולן בכורים מרוקים אחרים. הן עשו בסתר והב' פרסם אותם" (מכילתא בא, מסכתא דפסחא יג, עמ' 45-46). 65 להנחות [...] תורים: נראה הנוסח בלחיי תורים, ומשמע הטור: לייפות את ישראל (בן בכור על שום שמות ד, כב) במיני תכשיטים, והוא על פי שה"ש א, י, והשווה למדרשו: "נאו לחייך בתורים", בשעה שקורין בדברי תורה בתוריהן, הלכות פסח בפסח" וכו' (שהש"ר א, ג). אך אולי נרמז כאן גם הרכוש הגדול שהוציאו ישראל ממצרים, על פי מדרשו של הפסוק הסמוך: "תורי זהב נעשה לך", זו בזה הים, 'עם נקודות הכסף', זו בזה מצרים" (מכילתא בא, מסכתא דפסחא יג, עמ' 47, ועוד). 66 זבח [...] מכתירים: כמו: בזבח פסח מכתירים, ממליכים את הקב"ה על ידי הקרבת קרבן פסח; והזכרת הזבח משמשת מעבר לברכת העבודה. 67 רושם לזכיות: נקבע להזכיר בו את זכותם של ישראל ולגאלם. 68 מחמש מלכיות: ממצרים ומארבע המלכיות (בבל, מדי, יוון ואדום). 69 רושם מסכיות: הוריש הקב"ה והשמיד את אלילי מצרים, על שום "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים" (שמות יב, יב); ומסכיות לשון עבודה זרה, על פי במדבר לג, נב. 70 והמליט [...] דכויות: במקום 'כחם' אולי 'צ"ל 'בחם', ומשמעו: ומילט מרעה חמש מערי מצרים (חם, על שום בראשית י, ו) שהיו אמורות להיהרס ("דכויות"), והפייטן אינו מכוון לימי יציאת מצרים אלא לפורענות שניבא עליה ישעיהו ב"משא מצרים" (ישעיהו יט, א), כמפורש שם בפסוק יח.

בְּ<רוֹךְ...> [הטו]ב

לִיל / הַנִּשְׁאָל לְאָב מִפִּי עוֹלָל

[ו]מָה נִשְׁתַּנָּה מִכָּל לִיל

הוּא הֵל <יְלָה> / דְּרוֹשׁ בְּקִרְיַת הֵל

יְצוּרִים בַּחֲמֶשֶׁה עוֹלָמוֹת בּוֹ לְהִתְהַלֵּל

הוֹדוּ יְהִ בְּשָׁלוֹם וְהֵל // בְּלִיל שְׁיִמּוּרִים

בְּ<רוֹךְ...> עֲשֵׂה

75

73 [ו]מָה מָה ד וּמָה ב 74 דְּרוֹשׁ בְּקִרְיַת דְּרוֹשׁ לְקִרְיַת ב

73-72 לִיל הַנִּשְׁאָל [...] מִכָּל לִיל: הַלִּילָה שֶׁבּוֹ הִילְדִים שׁוֹאֲלִים אֶת אֲבוֹתֵיהֶם "מָה נִשְׁתַּנָּה הַלִּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלִּילּוֹת" (מִשְׁנֵה פִסְחִים י, ד, וְהַשְׁוּוּה לְמוֹבָא בְּמֵאמְרֵי "סְדְרֵי פִסּוּקִים" [לְעִיל הַעֲרָה 5], עַמ' 26 הַעֲרָה 48). 74 דְּרוֹשׁ בְּקִרְיַת הֵל: נִרְאֶה יוֹתֵר נּוֹסַח כ"י ב, דְּרוֹשׁ לְקִרְיַת הֵל (הַנִּיקּוּד שְׁלִי). 75 יְצוּרִים בַּחֲמֶשֶׁה עוֹלָמוֹת: כִּינוּי לְכָלל בְּנֵי הָאָדָם, עַל שׁוֹם "חֲמִשָּׁה עוֹלָמוֹת שָׂאָדָם רוּאָה" (וִיקְרָא רַבָּה ד, ז, עַמ' צד).

Meir Benayahu Memorial Volume

VOLUME II

Studies in Kabbalah, Jewish Thought,
Liturgy, Piyut, and Poetry

EDITORS

*Moshe Bar-Asher, Yehuda Liebes,
Moshe Assis, and Yosef Kaplan*

CARMEL • JERUSALEM

המרכז לחקר התפוצות
ע"ש גולדשטיין-גורן
GOLDSTEIN-GOREN
DIASPORA RESEARCH
CENTER

JERUSALEM 2019

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

חלק שני

קבלה ומחשבת ישראל
ספרות, שירה, פיוט ותפילה

עורכים

משה בר-אשר, יהודה ליבס,
משה עסיס ויוסף קפלן

כרמל • ירושלים

המרכז לחקר התפוצות
ע"ש גולדשטיין-גורן
GOLDSTEIN-GOREN
DIASPORA RESEARCH
CENTER

ירושלים תשע"ט